

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14041930>

TOG‘AY MUROD HIKOYALARIDA REALISTIK TASVIR

Xidirova Munavara Rustamovna

f.f.f.d(PhD) JDPU

Annotatsiya: *Ijodiy faoliyatini hikoyalardan boshlagan, hali katta hayotiy tajribaga ega bo‘lmagan Tog‘ay Murodning ilk hikoyalari ham, avvalo, chuqur milliy ruhi, hayotiy mazmuni va haqqoniy tasvirlari bilan ajralib turadi. Bu ilk hikoyalar adibning bo‘lg‘usi etuk qissalari va romanlari uchun o‘ziga xos g‘oyaviy-badiiy tayyorgarlik bosqichi bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *realistik tasvir, hikoya, milliy ruh, “Ku-ku-ku”, “Bobosi va nevarasi”, “Er-xotin”, hayotiy detal.*

Аннотация: *Первые рассказы Тогая Мурада, начавшего свой творческий путь с рассказов и еще не имевшего большого жизненного опыта, отличаются глубоким национальным духом, жизненным содержанием и правдивыми образами. Эти ранние рассказы служат своего рода идейно-художественной подготовкой будущих зрелых повестей и романов писателя.*

Ключевые слова: *реалистический образ, сюжет, национальный дух, «Ку-ку-ку», «Дед и внук», «Пара», подробности быта.*

Annotation: *The first stories of Togay Murad, who started his creative career with stories and did not yet have a lot of life experience, are distinguished by their deep national spirit, life content and truthful images. These early stories serve as a kind of ideological and artistic preparation stage for the writer’s future mature stories and novels.*

Key word: *realistic image, story, national spirit, "Ku-ku-ku", "Grandfather and grandson", "Couple", life details.*

Jahon adabiyotining yirik namoyandalari kabi Tog‘ay Murod ham o‘z ijodiy faoliyatini hikoya va publitsistik maqolalardan boshlagan. Ya‘ni yozuvchi o‘zining mashhur qissalarini yaratishdan oldin “Bobosi bilan nevarasi” (ba‘zi manbalarda “Bobo va nevara”), “Ku-ku-ku”, “Kuzning bir kunida” “Er-xotin” kabi hikoyalari bilan kitobxonlar e‘tiborini tortadi. Endigina 18-19 yoshga kirgan, hali katta hayotiy tajriba va ijodiy malakaga ega bo‘lmagan qalamkashning ilk hikoyalari ham, avvalo, chuqur milliy ruhda yozilgani, hayotiy mazmuni va haqqoniy tasvirlari bilan ajralib turadi. Bu ilk hikoyalar adibning bo‘lg‘usi etuk qissalari va romanlari uchun o‘ziga xos g‘oyaviy-badiiy tayyorgarlik bosqichi bo‘lib xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, ular yozuvchining yirik asarlari uchun ijodiy mashq, ya‘ni bamisoli mohir rassomlarning eskizlari rolini bajargan deyish mumkin.

“Bobosi bilan nevarasi” hikoyasida hayotda ko‘p uchraydigan tabiiy bir voqealavha tasvirlangan. Lekin hikoyaning asosiy g‘oya-mazmuni o‘quvchini jiddiy mushohada qilishga undaydi, undagi bobo bilan nevara ramziy ma‘noga ega¹. Bobo go‘yo kechagi kun, o‘tmish, ya‘ni hayot intihosi, nevara esa bugungi kun va kelajak ramziday taassurot uyg‘otadi. Ayniqsa, bu hayotiy g‘oya hikoya yakunida o‘zining obrazli talqinini topadi: “Jajjigina nevara tokda osilib turgan uzumlarga qaraydi. O‘z qo‘llari bilan olib emiqchi bo‘ladi...” Ammo hali qo‘li etmaydi. Bu oddiy, ammo realistik tasvirda hayot va avlodlar davomiyligi o‘z ifodasini topgandek. Bobo nevaraning peshonasi va tiniq yuziga boqib, uning kelajagiga umid bog‘laydi. Bu tuyg‘ular hikoyada tavsif etilmagan, ammo adibning g‘oyaviy-badiiy niyati orqali ularni tuyish, anglash mumkin va oz so‘z bilan ko‘p fikr ayta olish va iliq hissiyot uyg‘ota bilish iqtidoriga amin bo‘lamiz. Nazarimizda, ushbu hikoyada adibning “Yulduzlar mangu yonadi” nomli ilk qissasining bosh qahramoni Bo‘ri polvon va o‘g‘lining dastlabki chizgilarini payqashi mumkin. Bunday g‘oyaviy-badiiy tasvir va talqinlarning mantiqiy davomiyligi ham ijod jarayonining an‘anaviy bir tamoyili ekanligini ta‘kidlash lozim.

¹ Каримов Х. Адабий портретлар. – Тошкент: Янги нашр, 2017. – Б. 420.

Tog‘ay Murodning ilk ijodiy mashqlaridan yana biri - “Kuzning bir kunida” nomli hikoyasida ham adibning “Otamdan qolgan dalalar” romaniga taalluqli dastlabki lavha va hayotiy detallarni uchratish mumkin. Hikoyada tasvirlangan paxta terimi mavsumidagi yomg‘irli kunlardagi tund ob-havolar bilan bog‘liq ezgin kayfiyat va qahramonlar ruhiyatidagi o‘y-kechinmalar adib xayoli va tafakkurini talabalik paytlaridanoq band etib kelganini tasavvur qilish mumkin. Hikoyaning **“jafokash dehqon kuzining oltin bir kuni tugayotgan edi...”** jumlasida ham yosh yozuvchining teran o‘y-mushohadasi va xalqimiz, xususan, paxtakorlarimizning mahzun hayoti va qismati haqidagi armonli hamdardlik tuyg‘ulari ham aks etib turganligini sezgandek bo‘lamiz. Bu ham ijodiy evolyusiyaga xos muhim xususiyatdir. Kichik epik janr-hikoyadan qissa va romanigacha muallif ongi va badiiy tafakkurini ifodlash shakllari ham o‘zgarishi kuzatiladi. Yozuvchi ongi badiiy tafakkur shakliga aylangunga qadar bosib o‘tilgan ijodiy bosqich muallif uslubi va mahoratida ko‘proq namoyon bo‘ladi. Bu hikoya 1969 yil chiqqan bo‘lsa-da, unda muallif ong-tafakkuri modifikatsiyasi keyinchalik adib romanlarida keng rakursda qayta mushohada qilinadi va chuqurlashadi. Bu bog‘lanish ilk hikoyadan romanga qadar boyitilib, voqelikni ifodalashda ongosti qatlamlarida qayta talqin qilinib, janriy-kompozitsion yaxlitlik sintezlashuvi jarayonlari tasavvur etiladi.

Hikoyada xalq dardi - tashvishidan yiroq bo‘lgan va tengqurlaridan o‘zini juda baland deb biluvchi shaharlik “oqbilak” talabaning tipik bir obrazi o‘ziga xos jonli tarzda yaratilgan. Shaharlik munofiq talaba Akromjonning xudbinligi uning individuallashtirilgan nutqi va xatti-harakati bilan oshkor bo‘ladi: *“Biza endi, domlajon, paxta terib ko‘rmaganmiz-de...”* *“Ja-a vahima qilib yozibsiz, kasal desayiz ham bo‘livurardi...mashina yuboring. Samarqand avtostansiyasi bor-ku, o‘shatga kelib tursin...”*¹ Shu ikki og‘iz so‘zlaridan uning shevasi ham, olifta, erka-arzandaligi ham sezilib turadi. Onasi o‘lgan odam “chumoliga tikilib o‘tirishi” holatlari adibning “Momo-er qo‘shig‘i” qissasidagi Pahlavon Daholarga o‘xshab ketishi ham ijodkorning

¹ Тоғай Мурод. Танланган асарлар. 3-жилд. Ҳикоялар, мақолалар, кундалик дафтардан. – Тошкент: Sharq, 2019. – Б. 52

o‘z asarlarida hayot manzaralarini mumkin qadar keng va chuqur yoritishga intilishi o‘ziga xos bir ijodiy mezon ekanligidan guvohlik beradi.

Hikoyada ancha yorqin tasvirlangan, hayotda katta tajribaga ega va keng fikrli o‘qituvchi tabiatni onaga mengzashida ham Tog‘ay Murodning inson va tabiatning yaxlit bir olam ekanligi xususidagi chuqur falsafiy mushohadalarining badiiy bir talqini ifodalangan deb qaralishi to‘g‘ri bo‘ladi. Adib ijodida asosiy o‘rin tutuvchi bu umuminsoniy g‘oya uning deyarli barcha asarlarida, jumladan, “Ku-ku-ku” hikoyasida ham mahorat bilan aks ettirilganini yosh yozuvchining ijodiy yutuqlaridan biri deyish mumkin.

“Ku-ku-ku” hikoyasi qahramoni istirohat bog‘i direktori muovini, tabiat va go‘zallik shaydosi, solih inson. U qushlarni sevganidan, ularga in yasatib, istirohat bog‘idagi daraxtlarga qoqdiradi. Musichalar “ku-ku-ku” deganda, o‘zida yo‘q quvonadi. Lekin ko‘p o‘tmay direktor kurortdan kelgach, unga dakki beradi: “Bu madaniyat bog‘i! Bu erda parrandalar emas, xalq hordiq chiqarishi kerak! ...Siz rahbarmi yo kaptarbozmi? Marhamat, yozing ariza. U ariza yozayotganda yuragi yomonlashadi, qandaydir ichki nido bilan musichalarini ko‘rgisi keladi. Direktorga: “Musichalarimni ko‘rmadingiz mi?” - dedi. - Ana hovlida. O‘zlaridan ko‘rsin, haydadim, ketmadi - dedi direktor” U hovliga chiqqanda, musichalar chiqindilar qutisida boshlari orqasiga qayrilib yotardi.” Bu manzaradan kitobxonning ham yuragi muzlab ketadi.

Hikoyada musichalar ezgulik va tabiatning bir mo‘‘jizasiday tasvirlanadi. Johil direktorning xatti-harakati yovuzlik timsoli bo‘lib, u hukmron tuzum - totalitar siyosatning ham ramziy bir ifodasiday o‘quvchida kuchli nafrat uyg‘otadi. Direktor o‘rinbosari va musichalar esa zo‘ravonlik siyosati va mafkurasidan yurak oldirib qo‘ygan, haq-huquqdan mahrum erksiz halqning ramziy timsoliga o‘xshaydi. Mashhur shoirimiz Erkin Vohidov aytganidek, shunday zo‘ravonlik va yovuzlik oqibatida uning “yuragida qo‘rquv” hukmron. Hikoya voqealari zamiridagi muhim fikr-g‘oyalari bilan ham kitob xonlarda chuqur va mahzun bir taassurot qoldiradi. (H.Karimov)

“Er-xotin” hikoyasida ham hayot haqiqati o‘z badiiy in’kosini topgan. Hikoya adabiyotda ancha keng tarqalib, quyma bir shablona aylanib ketgan “sayyor” syujetli asarlarga nisbatan kinoyadan boshlanadi: “Yo‘q, ular anhor bo‘yida uchrashmadi. Uchrashuvda o‘ziniki qilib aytish uchun kitoblardan she’rlar ko‘chirib olmadi. O, men seni sevaman, sensiz yashay olmayman qabilidagi mavsumiy so‘zlarni so‘zlashmadi. Yo‘q, yigit bezorilardan qutqar ib qolmadi...”¹ Hikoyaning noan’anaviy muqaddimasi ham Tog‘ay Murodning ijodda o‘z yo‘li va uslubini izlayotgan bir ijodkor sifatida ulg‘ayib, shakllanib kelayotganidan nishona berib turadi.

“Shoir O‘rolboy yoshi o‘ttizga kirganda hayotning asosi haqida o‘ylab qoldi, ya’ni oila haqida. O‘ziga munosibini topdi. U oddiy tikuvchi Barchinoy edi... **Hech bir millat o‘z milliy kiyimidan voz kechmagan holda bizning millat kechdi. Bu hol o‘z qadrini bilgan odamning qalbini o‘rtaydi**, albatta. O‘rolboy shunaqa odam.(Ta’kid bizniki.-M.X.) Er-xotin o‘rtasida munoqasha bo‘ladi: - Siz doim shunaqasiz. Topgan gapingiz - o‘zbek atlasiga butun jahon xaridor. Samarqanddagi tarixiy binolar jahonda yo‘q. Unaqa-bunaqa...” Voqea keskinlashadi. O‘rolboy ayol zotiga birinchi marta qo‘l ko‘tardi. Barchinoy bo‘lsa vaziyatni o‘ylab ko‘rmadi. Hamma aybni erining zimmasiga qo‘ydi. Chap yonog‘i ko‘kargan edi. U alamidan labini burib yig‘ladi.

Kutilmaganda O‘rolboyning qishloqdagi tog‘asi bilan ikki notanish erkak kelib qolishadi. Shunda o‘zbekning qon-qoniga singib ketgan udumi ustun kelib, Barchinoy mehmonlarni jilmayib kutib oldi. Hech narsa bo‘lmaganday elib-yugurib dasturxon yozdi, darrov ovqatga urindi. Shu payt tog‘aning ko‘kargan yonoqqa ko‘zi tushdi. “E, yuzga nima bo‘ldi, kelin? – dedi. O‘rolboyning yuragi shuv etdi. Yo‘q, Barchinoy ... erini noqulay vaziyatdan qutqardi. ”Yosh ayolining bunday nozikfahmliligidan O‘rolboynig qalbi tog‘day ko‘tarildi, go‘yo qalbidagi mehr bulog‘ining ko‘zi ochilganday bo‘ldi... Demak, haqiqiy insoniy tuyg‘uni hissiyotgina emas, aql bilan yo‘g‘rilgan mehr yuzaga keltiradi. Hikoya shu hayotiy haqiqatni ifodalashi bilan ham qimmatlidir.

¹ Тоғай Мурод. Танланган асарлар. 3-жилд. Ҳикоялар, мақолалар, кундалик дафтардан. – Тошкент: Шарқ, 2019. – Б. 23 .

Darhaqiqat, “Er-xotin” hikoyasi ham yaxshi yozilgan, hayotiy bir asar. Qahramonlari ham o‘zbekona milliy xarakterlari bilan o‘quvchida qiziqish uyg‘otadi. Ammo bir-ikki o‘rni, nazarimizda, ishonarsizday: yosh ayol yuzidagi ko‘karig‘i bilan begona erkaklar yonida o‘tirishi. Yana “ichkiliklardan quyning”, deb eriga buyurishi, unga tuzlangan bodring uzatishlari... Bizningcha, qahramonlar holatini tasvirlashda hayotiy haqiqatdan biroz chekingan ko‘rinadi. Bulardan qat’iy nazar, dastlabki hikoyalarida ham muallifning milliy tafakkuri, adabiy-estetik qarashlari, adabiyot va san’at haqidagi muhim fikrlari ifodalangan hamda ular ijodkor shaxs sifatida shakllanishida muayyan darajada zamin bo‘lganini qayd etish o‘rinli bo‘ladi.

Tog‘ay Murod ilk hikoyalaridagi tabiat bilan bog‘liq lavhalar ham bo‘lajak ijodkorning san’atga qiziqish-hayrat tuyg‘ulari uning tabiatida, qonida bo‘lganligiga dalildir. Adibning “Ku-ku-ku” hikoyasidagi quyidagi parchani ko‘zdan kechiraylik: “Uyida jurnallardagi rasmlarni, Rembrandt, Rafael, Botticellining nodir asarlarini tomosha qilib o‘tiradi. Ayniqsa, Shishkinning “Bug‘doyzor”iga uzoq tikilib qoladi. U ikki toifa odamlarga achinadi. Biri - Shishkinning rasmlari oldidan beparvo o‘tgan odamga, ikkinchisi qushlar sayrayotganda so‘zlashgan odamga. Shu payt daraxt shohlar ida qo‘nib turgan qushlarning turli nag‘madagi sayrashlari eshitiladi. U "Munojot"ni tinglayotganday boshini ma’yus egib, eshitadi. Yuzlariga tabassum yuguradi. O‘rnidan turib, qo‘llarini ko‘ksiga qo‘yadi-da, qushlarga ta’zim qiladi: - Ofarin, birodar, ofarin. Qulluq!...” Ushbu realistik tasvir zamirida tug‘ma iste’dodi va ijodkor shaxsi shakllanib kelayotgan yosh adibning adabiyot va san’atga munosabati va intel lektual salohiyati o‘ziga xos va umuminsoniy mazmunga ega ekanligi yaqqol seziladi. Bizningcha, Tog‘ay Murod va boshqa adiblarimizning asarlarida G‘arb va Evropa adabiyoti va san’atiga taalluqli reminissensiyalari tilga olinsa-da, ularni rus va evropalik ijodkorlar ta’siri bilangina izohlash etarli bo‘lmaydi. Chunki mumtoz adabiyotimiz va ayniqsa, Kamoliddin Behzod kabi buyuk musavvirlarimiz yaratgan qadimiy miniatyura san’ati Sharq va O‘rta Osiyo xalqlari madaniyatida ham rivojlangani tarixdan ham ma’lum. Adabiyot va ijodni o‘zining qismati deb bilgan barcha iste’dodli adiblar singari Tog‘ay Murod ham o‘z ijodini boshlar ekan, eng

avvalo, adabiyotning vazifasini, san'atkorning jamiyat, xalq oldidagi yuksak burchmas'uliyatini to'g'ri tushunib etadi, hamisha ularga sodiq qoladi. Masalan, u bolalik davridan boshlab yuritgan Kundaliklarida, "Men" deb atalgan hasbi holida, shuningdek, ayrim hikoya va qissalarida ham o'zining adabiyot, badiiy ijod hamda ijodkor shaxsi haqidagi muhim hayotiy kuzatishlarini bayon etadi. Adabiyotni va ijodni g'oyat mas'uliyatli, muqaddas soha deb bilgan adibning fikrlari teranligi bilan jahon adabiyotshunosligiga munosib hissa bo'lib qo'shiladi.
